

e-ISSN: 2619-9114

June / Haziran 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 1

MUHAMMED SAİD RAMAZAN EL-BÛTÎ'NİN MEZHEPSİZLİK SÖYLEMİNE YAKLAŞIMI

Muhammad Said Ramadan al-Buti's Approach To The Discourse Of Non-Denominational

Ferhat AKDOĞAN & Mahsum ASLAN

Doktora Öğrencisi, (VAN Y.Y.Ü) İlahiyat Fakültesi (İslam Hukuku)
ferhatak2015@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1520-5768>

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İslam Hukuku)
aslanmahsum@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2715-4363>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 29.03.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 09.06.2023
Published/ Yayın Tarihi: 30.06.2023
Pages / Sayfa: 36-57

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, siyasî, ilmî ve sosyal yönden çok ciddi gelişmelerin yaşandığı bir dönemde yaşamış bir alimdir. Fıkıh ve kalam bilgisi, çalışmaları ve siyasi tercihleriyle gündeme gelen Bûtî, dinî ilimler alanının birçoğunda eserler kaleme almış ve ardından büyük bir fikrî miras bırakmıştır. İslam hukukunun klasik ilmi metodunu modernist ve göreceli tepkilere karşı savunan Bûtî'nin bir fıkıh âlimi olarak esas kaygısı klasik ve geleneksel fıkıhın modernist iddialar karşısında yıpranması ve İslam'ın gövdesi mahiyetinde olan fıkıhın zarar görmesidir. Onun asıl ve en mühim çalışmaları aşırı selefi düşünceye karşı mücadeleye ayrılmıştır. Eserlerinde özellikle mezhep ve mezhebe bağlılık üzerinde duran Bûtî, mezhepsizlik üzerine el-La Mezhebiyye adlı eserini yazmıştır. Fikhî mezheplere bağlanmanın meşru ve gerekli olduğunu savunan Bûtî, Müslümanların fıkıh bilgisinde aynı seviyede olmadıkları ve bütün Müslümanlardan ichtihad derecesine ulaşmalarını beklemenin uygun olmadığı iddiasını destekler. Dolayısıyla bilmeyenlerin, bilenlere tabi olmasının gerekli olduğunu savunan bir duruş sergiler. Alimlerin çabalarını basite alan, her bireyi fakihlerin görüşlerine itimat etmemeye yönlendiren, farklı fıkıh ekollerin görüşlerini salt bir ekole sıkıştırılmayı hedefleyen ve dört mezhebin icmasına mukabil Kitap ve Sünnet'in itikat, ibadet ve ahlak sahasında muteber kaynaklar olduğu hususunda ısrar eden fıkıh ekollerine karşıt olan tarafı tenkit eder. Bu çalışmamızda Bûtî'nin videoları, dersleri ve eserleri çerçevesinde mezheplere olan bakışı ele alınarak bu minvalde kullandığı argümanlar ve deliller ele alınmaya çalışılmış ve bu çerçevede görüşleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mezhep, İctihad, Taklid, Bûtî.

Abstract: Muhammed Said Ramazan al-Bouti is one of the scholars who lived in a period of serious political, scientific and social changes. Bouti, who is come to the fore with his knowledge in fiqh and teology, his inviting personality, his works and his relationship with politics. He had wrote works in many of the fields of religious sciences and he had left a great intellectual legacy. Bouti, as an Islamic scholar who defends the traditional scientific method of Islamic fiqh against excessive liberal or relative stances, his main concern is the loss of classical and traditional fiqh in modern claim also the damage of this region that is the body of İslam. His the main and the most complicated works are dedicate to the struggle with the radical Salafi stance that seeks to simplify the complex requirements of Islamic reasoning. Bouti, who especially focuses on the sect and devotion to the sect in his works, his work on non-madhap al-Lamezhebiyye, is one of his important works written in the field. Bouti, who argues that it is legitimate and necessary to adhere to fiqhi sects, supports that Muslims are not the same in fiqh knowledge and it is not appropriate to expect all Muslims to reach the level of ijtiihad. Therefore, he takes a stance that argues that it is essential for those who do not know to be subject to those who know. He supports a more flexible and less binding ijtiihad system in his work. Rejecting the meticulousness of the ulama, encouraging each individual not to trust the opinions of religious experts, aiming to reduce the views of different schools of fiqh to a single school, and finally against the consensus of the four schools of fiqh he criticizes the tendency against fiqh sects, emphasizing that the Qur'an and Sunnah are reliable sources in the fields of faith, worship, morality and law. In this study, Bouti's view of the sects within the framework of his videos, lessons and works has been discussed and the arguments and evidences he has used in this regard have been tried to be discussed and an evaluation has been made on his views in this framework.

Keywords: Islamic Law, Madhab, İjtiihad, Taqlid, Bouti.

Giriş

Mezhep eğilimi Hicri 2 ve 3. Yüzyılda müçtehitlere ittiba yoluyla belirgin hale gelmiştir. Bu iki asır özellikle büyük şehirlerde refah seviyesinin oldukça yüksek olduğu bir dönemdir. Aynı zamanda kozmopolit olan bu şehirler, çok kültürlü bir hayatın tüm boyutlarının yaşandığı yerlerdir. İslam alimleri, bu yeni sayılabilecek ortamlarda, inanç, ibadet, günlük hayat, hukuk, ahlak, siyaset ve kültür konularında önemli soruları cevaplamak ve çözüm bulmak için büyük çaba harcamışlardır. Müslümanların yaşadığı bölgelerde her bir bölge halkı müçtehidlerden birine bağlanmıştır. Bu bağlılık ders halkaları, eserlerin tedvini ve talebelerin etkisiyle mezhebe dönüşmüştür. Dolayısıyla mezheplerin böyle içten bir çabanın ürünleri olduğunu belirtmek gerekir. Görüldüğü gibi, mezheplerin ortaya çıkması doğal ve normal bir olgudur. Zaten büyük dini yapılar için başka bir durum düşünülemez.¹ Mezhepler, dinî bilgilerin ve hükümlerin derinlemesine incelenmesini, tartışılmasını ve anlaşılmasını teşvik etmiştir. Bu şekilde, farklı mezhepler arasındaki görüş ayrılıkları, dinî düşünceleri zenginleştirmiş ve İslam toplumunda dinî bir çeşitlilik oluşturmuştur.²

Büyük sosyal yapılar olmaları nedeniyle mensuplarına bir alt kimlik kazandıran, onları dini ve sosyal hayatlarında disipline eden fikhî mezhepler, farklı karakterlere, kültürlere ve anlayışlara sahip insanlara çeşitli seçenekler sunarak dini düşünce ve hayata canlılık ve zenginlik katarlar. İnsanları tek bir görüş ve davranışa zorlamak, onları tek bir kalıba sokmak, doğası gereği mümkün ve gerçekçi olmadığı için, mezhepler inanan toplulukları bu anlamda rahatlatır. Onlara kendilerini geliştirebilecekleri maddi ve manevi alanlar açarlar. Bu şekilde dinin yaşanması ve hayata geçirilmesi kolaylaşır. Bu özelliğiyle fikhî mezhepler, İslamiyet'in farklı kesimlere yayılmasını ve kitleleşmesini sağlamışlardır. Örgütlenme ve kurumsallaşmalarıyla birlikte, içinde buldukları topluma eğitim, yardımlaşma, dayanışma, iç kontrol gibi değerleri kazandırmışlardır. Bu bakımdan din, sadece bireylerin değil grupların da kimlik oluşumunda önemli bir işlev görmektedir.³

Ancak zamanla bazı mezhep taraftarlarının etkisi ile fikhî mezheplerden birine bağlı olmanın kabul edilebilirliği meselesi tartışılmış, mezhebe tabi olmanın gerekmediği, dört yaygın mezhebi ortadan kaldırma çağrıları ve söylemleri cılız da olsa sesini duyurmuştur. Ancak bu ses tarih boyunca çok fazla itibar görmemiştir. Tam tersine, çoğunluk alimlerin görüşü, bir fikhî mezhebe bağlı olmanın caiz olduğu ve hatta gerekli olduğu yönündedir. Bu çerçevede çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde çok ilgi gören ve mezhep savunuculuğunun başucu eserleri olarak tanıtılan iki eser vardır. Bunlardan birisi bilindiği üzere son Osmanlı Şeyhülislam vekillerinden olan merhum Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye aittir. Kevserî, "*Makâlât*" adlı eserinde yer alan makalelerden birinde "*Mezhepsizlik, Dinsizliğin Köprüsüdür*" başlığıyla konuyu ele almıştır.⁴ Bu söz, ilgili makale yayımlandıktan sonra adeta bir darb-ı mesel haline gelerek kulaktan kulağa yayılmıştır. İkincisi de son dönem alimlerden Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin "*Mezhepsizlik İslam Şeriatını Tehdit Eden Bir Bidattir*" adını verdiği kitabıdır.⁵ Bûtî'nin bu eserinde, konunun önemini son derece etkileyici bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Kevserî'nin mezhepsizlik konusundaki söylemine olan

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhep ve Mezhepçilik", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 5, (2017), 2-3.

² Tevhit Ayengin, "Fikhî Mezheplerin Bağlayıcılığına Dair", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 5, (2017), 60-61.

³ Büyükkara, "Mezhep ve Mezhepçilik", 2-3.

⁴ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, çev. Ebubekir Sifil, (İstanbul: Rihle Kitap, 2014), 363-374.

⁵ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Mezhepsizlik İslâm Şeriatını Tehdit Eden En Tehlikeli Bid'attir*, çev. Süleyman Çevik, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1995).

yaklaşımı çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır.⁶ Ancak Bûtî'nin bu konudaki görüşleriyle ilgili henüz ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmada Bûtî'nin mezhepsizlik söylemine karşı tepkisini ve görüşlerinin değerlendirilmesini ele aldık.

MUHAMMED SAİD RAMAZAN EL-BÛTÎ: KİŞİSEL VE İLMÎ BİYOGRAFI

Molla Muhammed Said b. Ramazan b. Ömer b. Murad el-Bûtî, 1929 yılında Şırnak iline bağlı Güçlükönak ilçesinin Yağmurkuyusu (Celikâ) köyünde doğmuştur. Botan mıntikasına mensup olduğundan dolayı Bûtî nisbesini almıştır. O dönemdeki bazı özel durumlardan dolayı ailesi ile beraber Dımaşk'a göç eder ve Rükneddin semtine yerleşir. Babasının hayatını ele aldığı *Hâzâ Vâlidî* adlı eserinde ilk eğitimini babasından aldığını⁷ sonra babasının dostu olan ve Dımaşk'ın saygın âlimlerinden olan Şeyh Hasan Habbenneke el-Meydânî'nin yanında altı yıla yakın bir süre nahiv, mantık, belâgât, usûl vb. ilimleri okuduğunu söyler.⁸ 1953 yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesinde eğitime başlar ve 1956 yılında mezun olur. 1957 yılında Şam'ın Humus kentine Din Kültürü öğretmeni olarak göreve başlar. Bu görevi ifa ederken 1960 yılında Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne öğretim elemanı olarak yerleşir.⁹ Doktorasını yapmak üzere yeniden Ezher Üniversitesine giden Bûtî, burada fıkıh sahasında *Davâbitu'l-Maslaha fi's-Şerâti'l-İslâmiyye* başlıklı teziyle doktorasını bitirdikten sonra Dımaşk'taki Şeriat fakültesine dönerek fıkıh kürsüsünde ders vermeye başlar ve aynı fakültede 1975'te de profesör olur. Fakülte dekanlığı ve bölüm başkanlığı gibi idari görevler yürütür.¹⁰ Bûtî, akademik çalışmalarını ve görevlerini Suriye'de sürdürmüş, birçok gazete ve dergide yazılar yazmış, ayrıca Şam'ın birçok camisinde halka açık ders, vaaz ve hutbeler vermiştir.¹¹

İslam Hukuku ve Mezhepler Tarihi alanında iki profesörlük unvanı bulunan Bûtî'nin ilmî kişiliğini oluşturan, düşünce yapısı ve fikirlerinin şekillenmesinde başat rolün sahibi, Şâfiî fıkhındaki derin bilgisi ve mutasavvıf kimliğiyle bilinen babası Molla Ramazan el-Bûtî'dir. Bunu bizzat kendisi şöyle ifade eder: "Babam zamanında bizi rabbani terbiye ile terbiye ederdi. Babam çocuklarını ve ailesini tabi tuttuğu terbiyenin sonucunu, ezberlenen bilgiler ve aktarılan sözlerden ibaret görmez; sevgi, korku ve saygı gibi duygulara dönüşen etkiyi itibara alırdı. Bu yüzden zaman zaman eğitimdeki başarılarıma veya ilmi önemsemeye yönelik gayretlerime dair aldığı haberleri önemsemezdi. Ancak bu tavrından babamın ilmi önemsemediği anlaşılmasın. Nitekim bana; "Düşündüm ve gördüm ki Allah'a giden yol O'nu ve dinini öğrenmekten geçer." derdi. Babam, önemine rağmen ilmi gaye değil bir araç olarak görürdü. Babam bazen niyetimi yokluyor ve ilim öğrenmekten amacımın ne olduğunu öğrenmeye çalışıyordu ve arzuladığı hakikate ulaşip ulaşmadığımı öğrenmek istiyordu."¹²

Küçük meseleleri bile babasına sorduğunu, ona danıştığını, onayını aldıktan sonra işlere giriştiğini ve babası vefat edene kadar buna dikkat ettiğini söyleyen Bûtî,¹³ babasıyla

⁶ Abu al-Haj, Salâh M.S., "Kevserî'nin Sünnî Fıkıh Mezheplerini Savunma Çabaları", *Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, (Düzce: 24-25 Kasım 2007); Mehmet Ali Yargı, "Muhammed Zâhid el-Kevserî (1863-1952) Hayatı, Eserleri ve Fıkhî Görüşleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı]*, 6, (2005), 313-330.

⁷ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Hâzâ Vâlidî Min Vilâdetihi İla Vefâtihî*, çev. Abdulhadi Timurtaş, (İstanbul: Kent Yayınları, 2007), 68-72.

⁸ Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 73.

⁹ Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 127-131.

¹⁰ Abdulhadi Timurtaş, *Bûtî'nin Edebi Kişiliği*, (Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu), (Mayıs 2010), 676.

¹¹ Bkz. Christmann, Andreas, *Müslüman Âlim ve Dinî Lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Bûtî*, çev. Muammer İskenderoğlu, *Usl İslami Araştırmalar Dergisi*, 2, (Temmuz-Aralık, 2004): 129-154.

¹² Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 83.

¹³ Bûtî, *Hâzâ Vâlidî*, 83.

birlikte hayatına yön veren, kendisini etkileyen bazı isimleri *Şahsiyyatun İstevkafetni*¹⁴ adlı eserinde bahseder. İslam düşünce tarihinin omurgasını oluşturan İmâm Gazâlî, tasavvufî yaşantısıyla tanınan Fudayl b. İyâd (ö. 187/803), Allah yolunda mücahede eden örnek bir şahsiyet Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), mutasavvıf Mevlana Celaluddin er-Rûmî (ö. 672/1273) ve Mustafa es-Sîbâî onlardan bazılarıdır. Bu isimler dışında Bûtî'nin fikrîsel hayatında, eserlerinde ve metodunda belirgin bir şekilde etkisi hissedilen kendi ifadesi ile Türkiye'de "İslamî hareketin mucize adamı" Bediüzzaman Said Nursî'dir. Nursî ve Bûtî'nin eserleri arasında ortak noktalar az değildir. Nitekim beslendikleri kaynaklar aynıdır. Ancak benzerliğin sebebi sadece bu değildir. Bunda halefin seleften etkilenmesi de söz konusudur.¹⁵

İslâm âleminde Bûtî'nin adı *ed-Davâbitu'l-Maslaha fi's-Şerâti'l-İslâmîyye* adlı çalışmasını bitirmesiyle duyulur. Gençlik döneminde kaleme aldığı bu eser, ilim ehlinin dikkatini çeker. Bununla birlikte muhteva ve yöntemiyle İslam âleminde ciddi bir ilgi gören siyer ve fıkıhla memzûc *Fıkhû's-Sîre* adlı kitabıyla şöhreti daha da artar. Ayrıca başta fıkıh ve usulü olmak üzere kelam, ulûmü'l-Kur'ân, tasavvuf, mezhepler tarihi, siyer, biyografi ve İslam düşüncesi gibi çeşitli branşlarda 70'ten fazla kitap, makale ve bildiri yazan Bûtî,¹⁶ Müslümanların problemleriyle alakalı kaleme aldığı on risaleden meydana gelen bir seti vardır. '*Ebhâs fi'l-Kimme*' ismiyle basılan ve Müslümanlar arasında çok ilgi gören bu seriyle, Müslümanların problemlerini tahlil etmeye yönelik çözümler sunmayı hedef edinir ve onların bilim ve teknik açısından geri kalmasının sebeplerini ortaya koymaya çalışır.¹⁷ Bûtî gerek yazdığı eserlerle gerek sunduğu bildiriler ve yaptığı konferanslarla gerekse televizyonlarda yaptığı programlarla birçok insanın takdirini ve övgüsünü kazanmış bir İslam alimidir. Meslektaş ve kırk yıllık arkadaşı Vehbe ez-Zuhaylî (ö. 2015) onun hakkında şunları söyler:

"Bûtî, müceddid ve modern bir İslam âlimidir. İhlâslı, takvalı, iyi niyetli ve sağlam kalplidir. Allah'ın şerâtına ve ümmetin ahlakına karşı hassastır. Selef-i Salih'e uyar, bidatlerden uzak durur. Ele aldığı her konuda üstün bir başarı elde etmiş Müslüman bir davetçidir."¹⁸

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Mezhep

Hem masdar hem de ism-i mekan olarak kullanılan mezhep kelimesi sözlükte "gitmek" ve "gidecek yer ve yol" anlamındaki "z-h-b/" ذَهَب kökünden türetilmiş bir kelime olup çoğulu mezâhibtir. İstilahî olarak "Müctehidler belirlenmiş bir metodu takip ederek ortaya koydukları fıkıhla ilgili görüşlerin tamamına" denir.¹⁹ Mezhep, dar anlamıyla bir müctehidin fikhî bir konuda verdiği görüşü ifade eder. Geniş anlamıyla ise aynı usûlü benimseyen ve bu usûle bağlı olarak icihadlarını oluşturanların görüşlerinin toplamını kapsar. Ancak mezhep sadece "icihadların bütünü" olarak değerlendirilemez; aynı zamanda imamı, müctehitleri, takipçileri, temel eserleri, usûlü ve kurumları gibi birçok boyutu içeren kapsamlı bir yapıyı ifade eder. Mezhep terimi, bu zengin ve çok yönlü yapıyı anlamak için kullanılır.²⁰ Dini

¹⁴ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Şahsiyyatun İstevkafetni*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1999).

¹⁵ Timurtaş, "Bûtî'nin Edebi Kişiliği", 677.

¹⁶ Eserleri için bk. Mahsum Aslan, *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17/1, (2015), 350.

¹⁷ Aslan, *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı*, 350.

¹⁸ Timurtaş, "Bûtî'nin Edebi Kişiliği", 677.

¹⁹ Mezhep kavramı hakkında daha fazla bilgi için bk. Muhammed Revvâs Kal'acı, *Fıkıh Lugatı*, çev. Ayhan Ak, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 301; Mehmet Selim Aslan, *Kavram Atlası İslam Hukuku II*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 7.

²⁰ Ayengin, "Fikhî Mezheplerin Bağlayıcılığına Dair", 60.

konuları başlıca üç ana sınıfta mütalaa etmek mümkündür. Buna uygun olarak mezhepleri de üç ana gruba ayırmak gerekir. Bilindiği gibi dinde inanç esasları, amel edilen fikhî esaslar ve ahlâkî esaslar vardır. Kelâmî ve itikadî ayrılıklar için daha çok mezhep kelimesi yerine “fırka” tabiri kullanılır.²¹ Konumuz fikhî mezhepler olduğu için biz sadece amelî mezheplerden bahsedeceğiz. Fikhî meselelerde ihtilafın bulunmasının sebeplerinden biri müçtehitlerin değişik istinbat metotları takip etmeleridir. Delillerinin çoğunun zanni olması da furû-i fıkhîta ihtilafın fazla olmasının nedenlerindedir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi fıkhîta imam olan alimlerin ders halkalarını takip eden öğrenciler onların görüşlerini savunmuş ve doktrin oluşturma çabasını göstermişlerdir.²²

2.2. Taklid

Sözlükte bir şeyi (gerdanlığı) boynuna takmak veya (kılıcı) omzuna asmak anlamına gelen taklid²³ kavramı terim olarak da “Herhangi bir delil ve hüccet olmadan başkasının görüşünü kabul etmek veya sözüyle delilsiz amel etmek”²⁴ anlamına gelir. Buna göre, dayandığı delil bilinmeksizin, bir müçtehidin ve yetkin bir alimin görüşünü esas alarak onunla amel etmekle taklit gerçekleşmiş olur. Mukallid, delilden ziyade hükmü belirten ilim ehline güvenerek ona uymaktadır. Buna mukabil, sözünü esas aldığı müçtehid alimin ortaya koyduğu hüccete dayanarak ictihadına katılmak suretiyle görüşünü kabul etmeye taklit değil, ittiba denir. İctihat ile taklid, birbiri ardına gelen zincirle bağlanmış çarklara benzer. İctihadı simgeleyen öndeki çark hareketin yönünü belirler. Taklid ise ictihadı takip etmekle sınırlı ikinci çark konumundadır.²⁵

2.3. İctihad

İctihad kelimesi sözlükte “ulaşılması güç olan bir şeyi elde etmek için var olan tüm çabayı sarf etmek” demektir.²⁶ Farklı mezheplere mensup usûlcüler ictihad kavramıyla ilgili farklı açıklamalar getirmektedir. Bu tariflerin ortak noktası; “müçtehidin şer’î-zannî hükümleri elde etmek için ortaya koyduğu çabadır.”²⁷ Dolayısıyla nassın bulunması halinde bu nassın lafız ve manasından hareketle, nassın bulunmadığı durumda da kıyas, maslahat, istishâb gibi çeşitli istinbat metotları kullanarak şer’î bir hüküm hakkında zanni bilgiye ulaşma çabasının adıdır.²⁸

Asr-ı saadet döneminde, ferdi, ictimai ve siyasi çerçevede herhangi bir hadise ve sorunla karşılaşıldığında önce Kitab’a bakılır, açık bir şekilde burada bulunmadığı takdirde sünnete müracaat edilirdi. Bu iki nasta sarıh olarak bulunmadığında, ictihada başvurulurdu. Ancak ictihadla ulaşılan hüküm netlik kazanma gayesiyle mümkün olduğu ilk fırsatta Hz. Peygamber’e arz edilerek kesinlik kazanmaya çalışılırdı. Bu nedenle mezkûr dönemde belirginleşen hükümler, dolaylı veya direkt olarak vahyi esas almaktadır. Nitekim Resul-i Ekrem’in ictihadları vahyin kontrolünde sahabenin ictihadı ise Sünnet’in kontrolünde yerini

²¹ Saffet Köse, *Fikhî Mezhepler*, (İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2016), 63.

²² Abdurrahman Candan, “İmam Şâfiî’nin Erken Dönem Fakihlerine Eleştirileri”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ahmet Polat-Abdülcelil Bilgin, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 110-113.

²³ İbrahim, Mustafa vd., “ka’lede” *el-Mu’cemu’l-vesît*, nşr. (İstanbul: Dâru’d-Dave, 1989), 2/754.

²⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usul*, Beyrut: Darü’r-Risaletü’l-Alemiyye, 2012), 2/387; İbn Kayyım el-Cevziyye Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İlamü’l-müvekkîin an Rabbi’l-Alemin*, nşr. Daru’l-Kalem, 2: 168- 178.

²⁵ Hadi Sağlam, *Sosyal Hukuk Alanındaki Problemlerin Çözümünde İctihad ve Taklid*, (Ankara: Gülnar Yayınları, 2022), 99.

²⁶ Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânul-‘Arab*, (Beyrut: Dâru Sader, 1410/1990), 3/135.

²⁷ M. Rahmi Telkenaroğlu, *İctihatta İsbet ve Hata Meselesi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 9.

²⁸ H. Yunus Apaydın, “İctihad” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2000), 21/432.

sağlamlaştırmaktadır.²⁹ Dolayısıyla, hüküm ispatı konusunda Hz. Peygamber döneminde herhangi bir problemten bahsetmek mümkün değildir. Görüş ayrılığı ve farklı icthadlarla ortaya çıkan ihtilaflar Peygamber Efendimizin vefatının ardından sonra, ashab ve tabiin devrinden itibaren başlamış, asr-ı saadetten uzaklaştıkça da bu ihtilaflar artmıştır.

MEZHEPSİZLİK SÖYLEMİ

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), yaşadığı dönemde, inanç ve ameli hayata ilişkin dini sorunlar anlaşmazlık seviyesine taşınmıyor ve genellikle kolaylıkla çözülebiliyordu. Ancak ilerleyen yıllarda, bu durum doğal olarak değişti. Hz. Muhammed (s.a.v.) vefat ettikten sonra, insanlar bilgiyi ve fetvaları sahabe âlimlerinden alarak ve onların icthadlarına uyararak elde etmeye başladılar. Bu dönemde Medine halkı genellikle Abdullah b. Ömer'in, Kufe halkı çoğunlukla Abdullah b. Mesud'un ve Mekke halkı ise Abdullah b. Abbas'ın fetvalarını takip etmiştir. Sahabe daha sonra farklı ülkelere dağıldı ve gittikleri bölgelerde insanları eğitme, dini konularda ihtiyaç duyulan fetvaları verme sorumluluğunu üstlendi.³⁰

Bu dönemde dinin ana kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'in sınırları belirlenmiş, sürekli ortaya çıkan yeni meseleler karşısında tek başlarına hüküm ve fetva kaynağı olarak te'vil, kıyas, rey ve icthad gibi yöntemlere ihtiyaç duymuştur. Bu akli yöntemler, şüphesiz Hz. Peygamber döneminde de sınırlı bir şekilde kullanılıyordu. Ancak sonraki dönemlerde kullanım alanları zorunlu olarak genişledi. Bu nedenle ortaya çıkan farklılaşmalar zamanla sistematik bir hal aldı ve mezheplerin oluşumuna zemin hazırladı.³¹

Tabiin ise her biri kendi bölgelerinde fıkıh ilmini hocaları olan sahabeden almıştır. Genellikle sahabenin fetvalarının dışına çıkmamaya çalışan Tabiin, bununla birlikte ihtilaflı konularda icthad yaparak fıkıhın gelişimine önemli katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde, fıkıh usulü henüz sistematik olarak düzenlenmemiştir. Bununla birlikte, ister sahabe olsun ister tabiin olsun aralarında müçtehit olanların zihinlerinde takip ettikleri bir yöntem bulunmaktaydı. İctihadlarını bu yönetime göre gerçekleştiriyorlardı. Ancak bu yöntemler sistematik bir şekilde henüz bir araya getirilmemiştir. Tabiin döneminden sonra ise tebe-i tabiin dönemi gelmiştir. Onlar da tabiinin izlediği yönetime uygun hareket etmişlerdir. Her biri kendi bölgelerindeki tabiinden ilim almışlardır. Böylece kendilerinden sonra fikhî mezheplerin oluştuğu müçtehit alimler ortaya çıkmıştır.³²

Mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

- Önceki müçtehitler sadece gerektiğinde meselelerle ilgili fetva verirken, sonrakilere fıkıhın yani hayatın tüm alanlarına yönelik icthadlarını ortaya koymuşlar meseleleri pratik açıdan olduğu gibi teorik açıdan da icthadda bulunarak çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır.
- Müçtehitlerin yaptığı icthadlar tedvin edilmiş ve bunlar çeşitli eserlerde yazılarak toplanmıştır. Bu vesileyle birçok konuda yapılan icthadlar kolayca öğrenilir hale gelmiştir.

²⁹ Hz. Peygamber'in fiilleri ve icthadları hakkında daha fazla bilgi için bk. Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011); Mustafa Harun Kıyık, "Hz. Peygamber'in Teşri Nitelikli Olmayan Fiillerinin Bağlayıcılık Açısından Değeri", *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 2019, 6/2, 156-165.

³⁰ Şah Veliyyüllâh ed-Dehlevî, *Hüccetullahi'l Baliğa*, thk. Seyyid Sâbık, (Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1426/2005), 1/229.

³¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhep ve Mezhepçilik", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 5, (2017), 2.

³² Şâh Veliyyüllâh ed-Dehlevî, *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1985), 15.

- c. Fıkıh alanında hadis veya re'yi esas alan bakış açıları ortaya çıkmış ve bu fraksiyonlarda kendileri bulan âlimler arasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.
- d. Hadis ehli ve re'y ehli arasında cereyan eden ilmi tartışmalar neticesinde müctehitlerin yöntem, kaide ve usulleri oluşmuş ve tedvin edilmiştir.

Fıkıh mezhepleri yukarıda sırladığımız bazı sebepler ve bunların dışında daha birçok sebepten dolayı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ictihad yetkinliğinde olan fakihlerin kendilerine ait ictihad usulleri yazılara dökülmüş ve bu usuller çerçevesinde oluşan hükümler mecmuası kayıtlara geçmiştir. Fakat avam tarafından bilindiği gibi mezhepler sadece dört mezhepten ibret olmadığı gibi bunun belli sayısı da yoktu. Meşhur dört mezhepten başka Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Evzaî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), İshak b. Raheveyh (ö. 238/853), Ebû Sevr (ö. 240/854), Davud ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) mezhepleri de bilinmektedir. Bu mezheplerin her biri farklı usuller çerçevesinde ictihadlar yapmış ve bu anlamda usulleri oluşmuştur. Bu çerçevede görüşleri oluşan bu mezheplerin takipçileri ve müntsiplerinden söz etmek mümkündür. Ancak, söz konusu mezheplerden bazıları çeşitli nedenlerle tarihe karışmıştır.³³

Mezheplere yaklaşımlarına baktığımızda, hem mezhepleri savunanların hem de mezheplerin olumsuzluklarına vurgu yapanların olduğunu görürüz. Mezhepleri kabul etmeyen ve mezhepsizliği savunanlar tarih boyunca ileri sürdükleri çeşitli gerekçeleri ve bu gerekçeleri destekleyen önermeleri kullanarak söylemlerini güçlendirmeye çalışmışlardır.³⁴ Mezhep karşıtlığı, tarihten günümüze kadar var olan bir olgu olmuş ve "mezhepsizlik" ifadesiyle edilmiştir. Bûtî bu olgu içinde, şu iki farklı gruba itiraz etmekte ve kendileriyle mücadele etmektedir.

Birinci grup, "Ehl-i Kur'ân" veya "Kur'âniyyun" adıyla anılmaktadır. Bu grup, sadece mezhepleri reddetmekle yetinmeyip, Kur'ân'ın dışındaki hiçbir delile itibar edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu grup, Kur'ân'ın doğru şekilde anlaşılması için tutarlı bir yönetime sahip olmadığından, Kur'ân'daki en açık emir ve yasakları bile inkar edebilmektedir. Bûtî, gerek derslerinde gerek kitaplarında ve gerekse video ve tartışma programlarında bu anlayışla mücadele etmiştir.³⁵

İkinci grup, "Selefi" olarak bilinmektedir.³⁶ Bu grup içinde bazıları, bir mezhebe bağlı olmayı bir dalalet çeşidi kabul ederler ve Müslüman olan bir kişinin, herhangi bir problemle karşılaştığında belli bir mezhebin ilkelerine göre değil, direkt olarak Kur'ân ve Sünnet'e göre çözüme kavuşturması gerektiğini savunurlar. Bu grup, temelde şu argümanlardan hareket etmektedir: Mezhep taassubu, İslam'ın özünün kaybedilmesine yol açar ve bu sebeple Müslümanlar, doğrudan Kur'ân ve Sünnet'e uygun şekilde hareket etmelidirler. Mezhep taassubunun, insanların kendi anlayışlarını dayattığı bir sapkınlık olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple, Müslümanların, sadece Kur'ân ve Sünnet'e uygun hareket etmeleri gerekmektedir.³⁷

³³ Dehlevî, *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, 23.

³⁴ Mezhepsizliği savunanların öne sürdükleri gerekçeler için bk. Bedri Aslan, "Nasrüddin el-Elbânî'nin Taklid ve Mezhep Telakkisi", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV*, ed. Murat Serdar-Abdullah Arca, İslami İlimler Araştırma Vakfı (İstanbul: 2022).

³⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=AfLoxDCQ4Do> Erişim tarihi: 19.04.2023.

³⁶ Selefliliğin fıkıh düşüncesi için bk. Mürteza Bedir, "Selefliliğin Modern Fıkıh Düşüncesi Üzerindeki Etkileri", *Tarihte ve Günümüzde Seleflilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, (İstanbul: Ensar yy. 2014), 269-279; Duman, *Usul Yazıları*, 333-334.

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=l3PepoSIFgs> Erişim tarihi: 19.04.2023.

Bûtî'ye göre mezhepsizlik iddiasında bulunanların kullandıkları argümanlar kısaca şöyledir:

Mezhepler, Müslümanların birlik olmasını bozmaktadır.³⁸

Mezhepler bidat olduğu için onlara uymaktan sakınmak gerekir.³⁹

Mezhep imamlarına uymak, buna dair bir hüccet olmadığı için batıldır.⁴⁰

Bir mezhebe uymak, Allah'ın uymayı emrettiği masum peygambere uymayı bırakıp, masum olmayan bir imama uymak olduğu için sapkınlıktır.⁴¹

Mezheplere uymak, delilsiz şekilde atalara uymanın bir benzeridir.⁴²

Bûtî, bütün bu argümanları çeşitli platformlara çürütmeye çalışır. En çok dikkat çektiği eser de Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999) ile tartışmalarını içeren ve mezhepsizliğe karşı reddiye yazdığı *el-Lâ Mezhebiyye* adlı kitabıdır. Eserinde Elbânî'nin herkesin icihad etmesi farz olup, bir mezhebe veya mezheplere göre yaşamak; yani taklidin haram olduğu görüşünü eleştiren Bûtî, bu görüşe "mezhepsizlik" demek ve bu durumun olası sakıncalarını dile getirmektedir. Ona göre, icihad yetkisi sadece bilgili olanlara aittir, bilgisiz olanlar ise bilgili kişilere danışarak hareket ederler. Müslümanlar, tek bir fıkıh mezhebine bağlı kalmak zorunda değildirler. İhtiyaç duyduklarında ve sıkıntıya düştüklerinde diğer fıkıh mezheplerinden de fetva alabilirler ve dinlerini buna göre yaşayabilirler.⁴³

BÛTÎ'NİN MEZHEP TASAVVURU

Bûtî, mezhepsizliği savunanlara karşı duruş sergileyen alimlerden birisidir. Mezhepleri kabul etmeyenlerin argümanlarını ve iddialarını çürütmeye çalışır ve söylemlerinin İslam fıkıhı açısından oluşturduğu tehlikelerden bahseder. Bûtî, modern çağda Eş'arî akâidini Selefi görüşlere karşı güçlü bir şekilde savunan başlıca âlimlerden biri olarak kabul edilir. Zira o, Selefilik'in belirli bir zaman dilimini aşamadığı görüşündedir ve onu İslamî bir mezhep olarak

³⁸ Fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilaflar, kati delil bulunmayan furu'a dair meselelerle ilgilidir ve bakış açısı farklılığı ile sınırlıdır, bir tefrika kaynağı değil, eşyanın tabiatının icabıdır. Dolayısıyla fukahaların arasındaki ihtilaflarda en keskin ifade, "bizim görüşümüz doğrudur, hataya ihtimali vardır, hasımlarımızın görüşü yanlıştır doğru olma ihtimali vardır.

³⁹ Bu argümanın tutarlılığına dair eleştiriler bulunmaktadır. Öncelikle, herhangi bir iddiayı ileri süren kişinin bu düşüncesini savunabilmesi için başka kaynaklara başvurması gerekmektedir. Buna karşın, mezheplerin bidat olduğu iddiasını savunanların bu görüşüne dayanacakları bir kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca, İslam teşri açısından Kübra'nın iddiası problemlidir. Çünkü Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinde olmayan bir şeyi ona eklemek veya ondan çıkarmak bidattir. Ancak ehli-sünnet fıkıh mezhepleri, yeni bir şeriat vaz etme veya şeriatı değiştirme amacıyla ortaya çıkmamışlardır. Hz. Peygamber'in teşriinin temeli olan vahiy ve icihad yoluyla ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla, mezhepler bidat değildir ve bu argüman bir muğalatadan ibarettir. Bk. Mehmet Erdem, "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine", *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri*, (Karaman: 25-27 Mart 2016), 184.

⁴⁰ Mezhep imamlarına uymak, hücceti olmayana uymak anlamına gelmez. Bir mezhebe bağlı olmak, mezhep imamlarını peygamber seviyesine çıkarmak veya iman icihadlarını vahiy gibi kabul etmek anlamına gelmez. Tam tersine, bir fıkıh mezhebine bağlı olmak, bilgisine ve ihlasına güvendiği bir müctehidin kanaatini, kesin doğru olarak kabul etmek yerine zorunlu hallerde güvenerek benimsemek demektir. Bk. Erdem, "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine", 185-186.

⁴¹ Mezhepler, kitap ve sünnete muhalif olarak ortaya çıkmamıştır ve ilmi birikimleri büyük müctehid imamlar tarafından ortaya konulmuştur. Mezhepler Kur'an ve sünnete muhalif değildir. Bu nedenle mezheplere uymak, Kur'an ve Sünneti ikinci plana atmaktan ziyade, ilmi birikimlere ittibâ etmektir. Bk. Erdem, "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine", 186.

⁴² Atalara uymanın kınanmasının sebebi, onların akla ve şeriate aykırı hareket etmeleridir. Oysa mezhep imamları, ilmi birikimlerine dayanarak hüküm verirler ve kimseye dikte etmezler. Bu nedenle mezheplere uymak, delilsiz şekilde atalara uymakla eş tutulamaz. Ayrıca, bu iddia mezhep imamlarına haksızlık yapar ve iddia sahiplerini de kendilerini delilsiz şekilde uyulan kişiler sınıfına sokar. Bk. Erdem, "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine", 187.

⁴³ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye ehtarü bid'ât tuheddidü's-şeriate'l-İslâmiyye*, (Dımaşk: Dâru'l-Fârâbî, 3. Baskı, 1985), 30-38.

görmeyi doğru bulmaz.⁴⁴ Bûtî ayrıca herhangi biri hakkında taassuba kapılmadan dört fikhî mezhebi savunması, ilim ve ictihad mertebesine ulaşamamış olan halkı bu mezheplerden herhangi birine uymaya davet etmesiyle de bilinmektedir. Ona göre fikhî mezheplerden ayrılmak İslam şeriatına zarar vermeyi amaçlayan tehlikeli bir bidattir.⁴⁵

3.1. Muayyen Bir Mezhebe Bağlanmanın Hükmü ve Delilleri

İnsan, farklı düşünebilme ve yorumlayabilme yeteneğine sahip olduğu için görüş farklılıklarına dayalı mezheplerin varlığı kaçınılmazdır. Bu durumda ortaya çıkan temel soru, bu mezheplerin dinle nasıl bir ilişkisi olduğu ve Müslümanlar için ne ölçüde bağlayıcı olduğudur. Başka bir deyişle, insanların bir mezhebe bağlanmalarının zorunlu olup olmadığı meselesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fikhî mezheplere bağlanmanın bağlayıcılığı, Müslümanların kültür ve tarihinde önemli bir yer tutan ve sosyolojik bir gerçeklik olan tartışmalara konu olmuştur.⁴⁶ Dolayısıyla bu çalışmanın üzerinde durduğu konulardan birisi de Bûtî'nin mezheplere olan bağlılığın dinî açıdan nasıl değerlendirildiğini vurgulamasıdır.

Dört mezhebin bağlayıcı olduğunu, dört mezhebin dışına çıkmanın zararlı olduğunu söyleyen Bûtî, mezhepsizliğin tehlikeli olduğunu ve mezhepler konusunda Selefilik'in takındığı tutuma karşı eleştirilerde bulunur. Nitekim mezhepleri kabul etmeyen, mezheplerin bidat olduklarını iddia edenlerin iddialarını çürütmeye çalışır ve onlarla sıkı bir mücadeleye girer. Avamın yani ictihad yapacak yetkinliğe sahip olmayan Müslümanların, kesinlikle bir mezhebe tabi olmaları gerektiğini söyleyen Bûtî, herkesin ilimleri okuyup anlayamadığını, dolayısıyla okuyan, bilen müçtehitlere ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.⁴⁷

Bûtî, mezheplere bağlı kalmanın gerekliliğini kitap sünnet ve akılla temellendirmeye çalışır.

Kitap

Müslümanın bilmediği bir konuyu bilen bir kişiye sormasının farz olduğunu ve bunun delilinin "Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun"⁴⁸ âyeti olduğunu söyleyen Bûtî, alimlerin bu hususla ilgili ittifak ettiklerini ve bununla ilgili aralarında herhangi bir ihtilafın olmadığını belirtir. Nitekim usûl âlimlerinin çoğunun bu âyet-i celîleyi, avamın bir müçtehid âlimi taklid etmesi gerektiği hususunda dayanak kabul ettiklerini söyler.⁴⁹ Tevbe suresinde geçen "Müminlerin hepsinin topyekûn sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dini ilimlerinde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri savaştan döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar"⁵⁰ ayetini de bu çerçevede değerlendiren Bûtî, bu ayette Yüce Allah'ın, bir sefer durumunda tüm Müslümanların sefere çıkmalarının doğru olmadığını, bazılarının İslam dinini öğrenmek ve öğretmek amacıyla geride kalmalarını

⁴⁴ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *es-Selefiyye merhaletün zemeniyye lâ mezhebe İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 14. Baskı, 1998), 9-20.

⁴⁵ Bûtî, *el-Lâ Mezhebîyye*, 30-38.

⁴⁶ Ayengin, "Fikhî Mezheplerin Bağlayıcılığına Dair", 60. Tek veya birçok mezhebe bağlanmanın fikhî açıdan değerlendirilmesi için bk. Murat Şimşek, "Fıkıh Üretiminde Mezhebin Rolü: "Çağdaş Dönemde Tek Mezhepli Yaklaşım Mümkün Müdür?", *Modern Çağda Fıkıhın Anlam Ve İşlevi-II Fikhi Bilgi Üretiminde Çok Mezhepli Yaklaşım*, ed. Osman Güman-Ahmet Numan Ünver, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 19-51; Kâşif Hamdi Okur, "Çağdaş Dönemde Çok Mezhepli Yaklaşım Bir Zaruret Midir?" *Modern Çağda Fıkıhın Anlam Ve İşlevi-II Fikhi Bilgi Üretiminde Çok Mezhepli Yaklaşım*, ed. Osman Güman-Ahmet Numan Ünver, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 81-110; Soner Duman, "Bir Mezhebe Bağlanmanın Hükmü", *Usul Yazıları*, (İstanbul: Beka Yayınları, 2017), 338-342.

⁴⁷ Bûtî, *el-Lâ Mezhebîyye*, 30-38.

⁴⁸ en-Nahl, 16/43.

⁴⁹ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Maa'n-nâs*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Baskı, 2009), 191-192.

⁵⁰ et-Tevbe, 9/122.

emrettiği ifade edilir. Böylece dönüşlerinde helâl ve haramı, Allah'ın hükmünü anlatabilecek birilerini bulup onlara uymaları sağlanmış olur.⁵¹

Sünnet

Peygamber Efendimizin yaşadığı Medine İslam'ın merkezi idi. Orada bulunanlar dini hükümlerin kaynağı olarak kendisinden istifade ediyordu. Medine dışındaki yerlere veya İslâmî inanca sahip olup ta hükümleri bilmeyenlerin bulunduğu yerlere ise Resulullah (s.a.v), ashabin içinden fıkıh nosyonuna sahip ve hüküm verebilecek melekesi olanları seçip gönderirdi. Oradaki Müslümanlar kendilerine gönderilen sahabenin ibâdât, muâmelât, ukûbât ve umûmî olarak helal ve haram konularında verdikleri fetvalara göre hareket ederlerdi. Bu fıkıh alimi olan sahabe, fıkıh alanında uzmanlaşmış olan alimlerdir. Kur'ân ve Sünnette açık bir şekilde bulamadıkları konularla karşılaştıklarında kendi icihadlarını kullanarak sorunları çözmeye çalışırlardı. Diğer insanlar da onların görüşlerini dikkate alır, onların örneklerini takip eder ve kendi amellerini buna göre şekillendirirlerdi.⁵²

Sahâbe Uygulaması

Resulullah'ın her bir ashabinın bilgisi farklıydı, alimler bunda ittifak ederler. Dolayısıyla sahabenin tümü fetvâ ehli olmayıp her sahabeye fikhî hüküm sorulmazdı. Dört halife, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Musa el-Eş'arî, Muâz b. Cebel, Übey b. Kab ve Zeyd b. Sâbit (r.a) gibi belli ve sınırlı sayıda sahâbe fetvâ verirdi. Bunlar Kur'ân ve Sünneti iyi bilen, fıkıh melekesine sahip ve delillerden hüküm çıkarma yetkinliğine sahip olanlardı. Fetva verenlerin haricindeki pek çok sahabe dini konularda bu müftülere danışır ve onları taklid ederlerdi. Dolayısıyla mukallitler sahâbenin çoğunluğunu teşkil ediyordu. Bununla birlikte alim ve müctehid olan sahâbe dini konuda verdikleri fetvanın veya ortaya çıkardıkları hükmün delilini bildirmek gibi bir zorunluluğu da hissetmiyorlardı.⁵³

Aklî Delîl

Bûtî, avam yani icihad yetkinliğinde olmayan Müslümanlar bir meseleyle karşılaştıklarında önlerinde üç seçeneğin bulunduğunu söyler. Bunlardan birincisi hiçbir şekilde onunla amel etmezler. İkincisi delilleri incelemek, kavramak ve sahih olanı ortaya koymak suretiyle amel ederler. Üçüncüsü ise delili bilen ve meseleleri tahlil eden alim birinin görüşünü esas alarak amel ederler. Bûtî, birinci yolun icmâya uygun olmadığını, ikinci yolun da gerek kendilerini gerekse topyekûn diğer insanları, işlerini ve güçlerini, sanat ve mesleklerini bir yana bırakıp meselelerle alakalı delilleri tetkike yöneltir. Bu durum ise hayatı durdurup dünyalarını harap olmaya sevk eder.⁵⁴

Taklitle alakalı görüşlerinin sadece furû-i fikhın hükümleriyle ilgili olduğunu söyleyen Bûtî, dinin esas ve aslıyla alakalı kelâmî meselelerde ise taklide yer olmadığını belirtir. Zira itikâdî konularda zannın yeri yoktur ve bu gibi meselelerde yakîn ve kat'iyet gereklidir. Allah Teâlâ'nın "*Eğer bilmiyorsanız bir bilene sorun*"⁵⁵ meâlindeki âyetine baktığımızda açık ve net bir şekilde hükmün delilini bilmeyen bir kimsenin bilen birini taklid etmesi gerektiğini anlarız. Nitekim bu husustaki emir mutlak ve muayyen bir mezhep veya kişiyle mukayyed değildir. Bu ayete binaen bilmeyenlerin bilenlerin görüş ve fetvalarıyla amel ettiklerinde, kendileri

⁵¹ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 97.

⁵² Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 98.

⁵³ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 99.

⁵⁴ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 100-101.

⁵⁵ Nahl, 16/43.

açısından bir sorun teşkil etmeyeceğini ve böylece Allah'ın emrini yerine getirmiş olacağını belirten Bûtî, dolayısıyla avamın havası yani bizzat müçtehid bir imâmı taklid etmelerinin caiz olduğunu söyler. Ona göre taklid ederken tercih nedeni ister taklid ettiği müçtehide herhangi bir yakınlık hissiyatından dolayı olsun, ister müçtehidin yaklaşımındaki teysîr (kolaylık) sebebiyle olsun, ya da taklid ettiği müçtehid imâmın görüş ve mezhebi kendisini daha fazla tatmin etsin fark etmez, bu gerekçelerin tümü de uygundur.⁵⁶

3.2. Bir Mezhebe Uymanın Gerekliği ve Mezhep Değiştirmenin Hükümü

Hız. Peygamberden sonra hangi dönem olursa olsun Kur'an ve Sünnet'ten doğrudan hüküm çıkaramayan Müslümanların bu seviyeye ulaşmış olan müçtehitlerden birinin görüşleriyle amel etmesi gerektiğini söyleyen Bûtî, bu çerçevede bir mezhebe tabi olmaları gerektiğinden bahseder. Mukallid durumunda olan biri isterse müçtehit imamlardan birine uyabilir, isterse onu bırakıp başka bir müçtehid veya mezhep imamını takip eder. Nitekim Ashab-ı Kirâm içinde müçtehid sahabenin fetvasıyla tatmin olmayanlar bir başka sahabeye yönelmişlerdir. Örneğin Hicaz'da herhangi bir sahabenin görüşüyle tatmin olmayanlar İbn Abbâs'ın görüşüne başvurmuşlar ve onun görüşünü dikkate almışlardır. Bir sahabeden bir başka sahabenin görüşüne geçişlerde herhangi bir sorunla karşılaşmamışlar ve bu duruma karşı çıkan tek bir sahâbeyi bile herhangi bir araştırmacı tespit edememiştir. İrâk'ta da halk bizzat Abdullah b. Mes'ûd'un görüşlerini esas almış ve ardından onun yetiştirdiği talebelerin çizgisinde hareket etmişlerdir. Bununla birlikte mezkûr durum âlimler tarafından kabul görmüş ve hiçbirisi bu uygulamaya karşı çıkmamıştır.⁵⁷

Sahabeden sonra da aynı uygulama devam etmiş ve tâbiûn fakihlerinden örneğin Mücâhid (ö. 100/718) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/713), uzun süre Mekke'de sadece kendilerinin fetvâ vermeleri istenmiştir. Halife, o dönemde avamın sadece bu iki imamdan fetva alabileceklerini ve fikhî sorular yöneltebileceğini söyler. Buna rağmen o dönemde yaşayan âlimler tarafından bu tutum itiraz edilmez. Bu yaklaşım bilen birine tabi olmanın, onu taklit etmenin ve belli bir müçtehidin mezhebine intisap etmenin caiz olduğunu göstermesi açısından yeterlidir.⁵⁸

Ancak tek mezhebe sıkı biçimde bağlı kalmanın gerekliliği konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için, tarihî ve fikrî temelleri göz önünde bulundurarak, hem hukuk alanında hem de bireysel dini hayatla ilgili meselelere odaklanmak ve toplumsal ile bireysel boyutu ayırmak önemlidir. Toplumsal boyutla ilgili değerlendirmeler, mezhebe sıkı biçimde bağlı kalmanın istikrar ve hukuk güvenliği açısından sağladığı yararlar ile değişen sosyal ve akademik koşullar karşısında olan ve olması gereken dengeyi ele alır. Bu denge, mezheplerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini göz ardı etmeden, her konunun delilleri ve o konudaki toplumsal ihtiyacın uzmanlar tarafından değerlendirilerek hukuk birliğini sağlayacak düzenlemelerin yapılmasıyla sağlanır. Bu çerçevede, başka mezheplerin görüşlerinden yararlanma veya yeni görüşler oluşturma (icmâa aykırılık taşımayan) yoluyla, hukuki uyumu sağlamak için çalışmalar yürütülür.⁵⁹ Mezhebe sıkı biçimde bağlı kalma konusu bireysel boyutuyla ele alındığında, istikrar fikri önemlidir. Ancak bu konuda geliştirilen argümanlar daha çok bireyin bilgi düzeyiyle ve ictihad ehliyetini haiz olmayan kimselerin sınırlı seçimlerle dinî hayatlarını yürütmesinin sakıncalarıyla ilgilidir. Bu nedenle, bu tartışmaların yapıldığı

⁵⁶ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 102.

⁵⁷ Mezhep değiştirme meselesi için bk. Soner Duman, *Usul Yazıları*, 335-337.

⁵⁸ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 110.

⁵⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, "İctihad ve Mezhep Bağlayıcılığı", *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, ed. Tuncay Başoğlu, (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 164.

çerçeve içinde, ictihadî görüşlerin delillerini değerlendirmek ve seçtiği çözümün mânevî sorumluluğunu üstlenebilmek için gerekli bilgi düzeyine sahip olmayanların bulunduğu unutulmamalıdır. Bu bilgi ve değerlendirme imkânına sahip olmayan bir Müslüman için belirli bir mezhebin esas alınması, İslam dünyasının büyük bir kesiminde, uygulama kolaylığı ve kendi içinde tutarlılık sağlaması yanında metodolojik çelişki ihtimalini de en aza indiren güvenli bir yol olarak kabul edilmektedir.⁶⁰

Bir müçtehide ve mezhebe bağlı olmadan hareket etmenin kaosu meydana getireceğini ve dolayısıyla bu yaklaşımın tehlikeli ve yanlış olduğunu belirten Bûtî, mezhep âlimlerine ittiba edilmediği takdirde oluşacak problemleri şöyle ifade eder: “Günümüzde avam insanların önüne Sahîh-i Buhârî’yi veya Sahîh-i Müslim’i koyduğunuzda ve onlardan fikhî hükümleri çıkarmalarını istediğinizde din oyuncak haline gelir ve kaos meydana gelir. Dolayısıyla İslam âleminde çıkacak gümbürtüyü, cehalet ve basiretsizliği, görmüş olursunuz.⁶¹

Bûtî, mezhepleri kabul etmeyen ve mezhepsizliği savunanların kesimin de bir şekilde bazı alimlere ittiba ettiklerini onları kendilerine dayanak olarak kabul ettiklerini ifade eder. Hatta farkında olmadan bu alimlere mezheplere nazaran daha büyük bir taassupla, hem de kör taassupla bağlı olduklarını söyler. Yani bunda bir çelişkinin olduğunu söyleyen Bûtî, bir taraftan mezhep imâmalarının sözlerine bağlı kalınmaz ve onları taklît etmek caiz değildir diyenlerin diğer taraftan da tabi oldukları bazı âlimlere radikal bir şekilde bağlandıklarını belirtir.⁶²

Sahâbe ve tabiîn zamanında olduğu gibi ictihat dercesine ulaşmamış Müslümanların müctehit âlimleri taklid edeceklerini belirten Bûtî, İmâm Ebû Hânife, İmâm Mâlik, İmâm Şâfî ve İmâm Ahmed’in bu nevi müctehitlerden olduklarını ve dolayısıyla Müslümanların onları takip etmeleri gerektiğini söyler. Ona göre nasıl ki daha önce ictihâd ehli olmayanlar müctehitleri taklid ediyorlarsa, nasıl ki sahâbe, kendi zamanlarında müctehit olan Abdullah b. Abbâs’ı, İbn Mes’ûd’u, Zeyd b. Sâbit’i ve diğer raşid halifeleri taklid ettiler, aynı şekilde avâmın mezhep imâmalarını taklid etmesi caiz ve uygundur. Bûtî, bir mezhebe bağlanmanın gerekliliği üzerinde dururken şu noktalara dikkat çekmektedir:

- Bir kişinin tabi olduğu mezhebe taassup derecesinde bağlanması ve mezhebenden her ne olursa olsun dönmeyi ve mezhebini asla değiştirmemeyi düşünmesi yanlıştır.
- Canı istediğinde her an ve her gün bir müctehidi ve bir mezhebi değiştirmenin gerektiğine inanması da yanlıştır.

Zira Allah Teâlâ bundan fazlasını emretmiş değildir, yani ne imâmaları değiştirme yükümlülüğü ve ne de sürekli olarak aynı imâmı taklid etme yükümlülüğü gibi ilave bir yükümlülük getirmemiştir. Fakat bir mezhepten bir başka mezhebe geçmenin isabetli olabilmesi için keyfe göre hareket etmemeli, mükellefiyetlerden ve yükümlülüklerden sıyrılıp çıkmamalı, telifikten kaçınarak bir meselede birden fazla müctehidi taklid etmemelidir.⁶³

Bûtî, furû-i fıkıh meselelerinde müctehid fıkıh imâmalarına uymanın Kur’ân okurken kırâât imâmalarına uymaya benzediğini ve aralarında teknik açıdan bir fark olmadığını söyler.

⁶⁰ Dönmez, *İctihad ve Mezhep Bağlayıcılığı*, 163-164.

⁶¹ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 45. <https://www.youtube.com/watch?v=l3PepoSlFgs> erişim tarihi: 20.12.2022.

⁶² Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 94.

⁶³ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 108.

Nitekim Efendimiz'den (s.a.v) tevâtür yoluyla nakledilen on kırâat söz konusudur. Allah'ın kelamı bu kırâatlarla tilavet edilir. Kiraat imâmları, rivâyet ettiği, okuduğu ve insanlara öğrettiği, bu kırâatların her birine emek vermiş, hizmet etmiştir. Müslümanlar Kur'ân-ı Kerim'i okurken söz konusu kırâatlardan hangisini takip etme noktasında serbest ise ictihad etmekten aciz olan Müslümanların da aynı şekilde, dört mezhepten dilediğini taklid etmelerinde bir sorun teşkil etmemektedir.⁶⁴

Taklid, bir insanın sözüne delilini bilmeden ittiba etmektir. Şayet mukallidin delili bilmesi halinde taklidin sahih olacağı varsayılırsa/kabul edilse bile, bazen mukallit müçtehid niye taklid ettiğinin delilini bilir fakat müçtehidin ictihad yaptığı konunun delilini bilmez. Bu taklidin, taklid veya ittiba olarak isimlendirilmenin sözlük olarak herhangi bir farkı yoktur. İkisi de aynı manadadır. Örnek olarak Allah Teâlâ bu ayette "ittiba" sözcüğüyle "taklidi" murat etmektedir. "İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır."⁶⁵ Fikhî konuları araştıran kişi delilleri bilip, bu delillerden nasıl hüküm çıkaracağını bilirse o zaman o müçtehidtir. Şayet delilleri bilmezse ya da nasıl hüküm çıkaracağını bilmiyorsa o zaman mukallittir. Terim veya kelimeleri çoğaltmak bu gerçeği değiştirmez.⁶⁶ Taklidin meşru olduğunun ve ictihad yapma kabiliyeti olmayan kişinin taklid yapmasının vacip olduğuna delil olarak "eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun"⁶⁷ ayeti gösterilir. Bu ayette bilmeyenlerin bilenlere tabi olmalarının emredildiğinde icma vardır.⁶⁸

Keza bu konuda şu ayet de delildir: "İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler."⁶⁹ Bu ayette de bütün Müslümanların hep beraber cihada gitmeleri nehyedilmiştir. Bunun sebebi de bazılarının fıkıhla ilgilenip, Müslüman kardeşleri savaştan döndüklerinde onlara helal ve haramı anlatacak ve onların fikhî konulardaki sorularını yanıtlayacak fakihlerin bulunması içindir.⁷⁰

Bu konuda başka bir delil ise sahabenin ilimde aynı derecede olmamalarıdır. Sahabenin ilimde farklı mertebelerde olduğunda da icma vardır. Hepsi fetva verecek mertebede değillerdi. Fıkıh hepsinden alınmazdı. Sahabenin içinde fetva talebinde bulunanlar olduğu gibi, fetva veren müçtehitler de vardı. Fakat müçtehidler fetva isteyenlere göre azdı. Çoğunlukla fetva isteyen mukallidler vardı. Fetva veren sahabiler fetva talebinde bulunanlara hükmü açıklarken delili beyan etmezlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v) İslam'ı bilmeyenlere, onları bütün konularda aydınlatacak bir fakih yollardı. Gönderilen sahabe onları bütün itikadi ve ameli konularda kitap ve sünnet çerçevesinde bilgilendirirdi. Kendilerine bilgilendirme yapılan Müslümanlar da onu taklid ederdi. Eğer o sahabe herhangi bir konuda kitaptan veya sünnetten bir delil bulmasaydı ictihad ederdi. Müslümanlar da onu taklid ederlerdi.⁷¹

Sahabe zamanında ictihad ve taklidin olması, bunun caiz olduğunu ve hatta fikhî konularda bilgisi bulunmayan kimseler için vacip olduğunu bizlere göstermektedir. Aynı zamanda yukardaki ayetlerde açıkladığımız gibi bilmeyenlerin bilenlere sorması ve her

⁶⁴ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 110.

⁶⁵ el-Bakara, 2/166.

⁶⁶ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 96.

⁶⁷ en-Nahl 16/43.

⁶⁸ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 97.

⁶⁹ et-Tevbe 9 /122.

⁷⁰ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2020), 8/293-294.

⁷¹ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 98.

zaman Müslümanlar içinde sadece fıkıhla uğraşan ve fıkıhta derinleşmiş kimselerin bulunmasının istenmesi icthad ve taklidi zorunlu kılmaktadır. Nitekim bütün Müslümanların fıkıhta derinleşmesini ve icthad kabiliyetini kazanmalarını istemek abesten başka bir şey değildir. Öyle bir şeyin talep edilmesi durumunda Müslümanlar diğer alanlarda geri kalırlar.

Gazâlî, fikhî konularda bilgisi olmayan kişinin taklitten başka çaresi olmadığını şöyle beyan etmektedir: Bunun delili sahabenin icmadır. Nitekim sahabe avama fetva verirdi ve sahabe onların icthad derecesine ulaşmalarını emretmezlerdi. Bu herkesin bildiği ve bize sahabenin âlimlerinden ve avamından tevatür yoluyla nakledilmiştir.⁷² Gazâlî'nin delilinden de anlaşıldığı gibi sahabe zamanında bilenler (icthad ehliyetine sahip olanlar) ve bilmeyenler (icthad ehliyetine sahip olmayanlar) olduğu gibi günümüzde de durum aynıdır. Sahabe zamanından sonraki asırlarda müçtehitlerin yaptıkları icthatlardan bize ulaşanları taklid etmekte fikhî olarak hiçbir sakınca yoktur.

Âmidî ise şöyle demiştir: Sahabe ve tabiin zamanında icthad ehliyeti olmayan Müslümanlar, müçtehitlerden bilmedikleri konularda fetva talebinde bulunurlar ve müçtehitlere fikhî hükümlerde tabi olurlardı. Alimler de onların sorularını delil beyan etmeksizin kısa zaman içerisinde cevaplandı onları bundan menetmezlerdi. Böylelikle ammî olan kişinin mutlak olarak bir müçtehidi taklid etmesinde icma oluşmuştur.⁷³ Buradan da anlaşıldığı gibi icthad ehliyeti olmayan kişilerin müçtehitlere sormasının ve onların hükümlerini taklid etmesinin caiz olduğu ve hatta icma olduğu öğrenilmektedir.

Bûtî, icthad ehliyetine sahip olmayan kişilerin bir müçtehidi taklid etmesinin akli delilini, Abdullah Derâz'ın tabiriyle şöyle açıklamaktadır: İctihad ehliyeti bulunmayan bir Müslüman başından bir hadise geçtiği zaman ya hiçbir şey ile amel etmeyecek ya da o olayın hükmünü ispat eden delile bakacak ya da bir müçtehidi taklid edecek. Hiçbir şey ile amel etmemesi icmaya aykırıdır. Nitekim bütün Müslümanların icthad ehliyetine sahip olmalarını istemek dünyadaki diğer alanların devre dışı bırakılmasına, mesleklerin icra edilememesine ve dünyanın Müslümanlar için bir harabeye dönüşmesine sebep olacağından böyle bir şey talep etmek uygun değildir. Delile bakıp hüküm çıkarması da imkânsızdır. Çünkü icthad ehliyeti yoktur. Geriye sadece bir müçtehidi taklid etmek kalmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla böyle bir kimsenin fikhî konularda bir müçtehidi taklid etmesi vaciptir.

Yukarda zikrettiğimiz icthad ehliyeti olmayan kimsenin bir müçtehidi taklid etmelerinin vacip olduğu görüşünden sonra içinde Şâtibî'nin (ö. 790/1388) de bulunduğu bazı alimler şöyle demiştir: "Müçtehitlere nazaran şer'î delil nasıl ise, avam için de müçtehitlerin fetvası aynıdır." Bunun delili ise "Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun"⁷⁵ ayetidir. Bu ayetten de anlaşıldığı gibi bilgisi olmayan mukallidin zikir ehline sormaktan başka bir yolu yoktur. Bütün dini konularda bilgisi olmayan kişinin mercii âlimlerdir. Âlimlerin sözleri onun için şarii mesabesindedir.⁷⁶ İstinbat ve icthad derecesine ulaşamayan kişilerin taklid etmelerinin meşru hatta vacip olduğu sahih delillerle ispatlandıktan sonra, taklid edilen müçtehidin sahabeden biri olmasının veya re'y ve hadis ekollerinden yahut dört mezhep imamlarından biri olması arasında hiçbir fark yoktur.

⁷² Gazâlî, *el-Mustasfa*, 2/385.

⁷³ Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim l-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1406/1986), 4/229.

⁷⁴ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 100,101.

⁷⁵ Nahl 16/43.

⁷⁶ Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fi usulî's-şerîa*, (Dar'u İbn Affân, 1997), 4/290.

5.2. Müçtehid Bir İmamı Taklid Etmenin ve Onun Mezhebine Bağlanmanın Manası

Bir müçtehidini taklid eden kişi onun şahsına mı yoksa onda mevcut olan bir meziyetinden dolayı mı ona bağlanıyor? Efendimiz (s.a.v) döneminden günümüze kadarki bütün Müslümanlar bilir ki insanlar üzerinde hakim olan tek şey Allah'ın hükümleridir. Allah'ın kullarını yaratma hikmeti ve sünneti gereği bütün insanlar genel olarak ilimlerde aynı seviyede değillerdir. Bundan dolayı kesinlikle herkesin Allah'ın şeriatına boyun eğmesi lazımdır. Cahil olan âlime, âlim olan kendinden daha âlim olana tabi olmalı ki hepsi tek yol üzerinde olsunlar. O da Allah'ın dosdoğru yoludur. Mukallid müçtehidin şahsına bağlanmayıp, Allah'ın hukukuna bağlanmaktadır. Bu hakikat bizim Peygamberimiz'e (s.a.v) olan inancımızda da geçerliliğini korumaktadır. Zira biz Hz. Peygamber'in (s.a.v) örnek alınabilen güzel insani yönlerinden dolayı kendisine iktida etmiyoruz. Biz Hz. Muhammed'e (s.a.v) Allah tarafından tebliğ edici olduğu için iktida ediyoruz.⁷⁷ Müçtehidlere bağlanmanın manası da aslında budur. Biz müçtehidini Allah'ın hukukunu bihakkın bildiği ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) tebliğde varisi olduğundan dolayı ona bağlanır ve onu hükümlerinde taklid ederiz. Şâtîbî bu konuda şöyle demektedir: Bir âlim hükmünde taklid edildiği zaman sadece onun alim olmasından dolayı kendisi taklid edilir, başka bir sebepten dolayı değil. Hakikatte o Rasulullah'tan tebliğ etmektedir. Zira Müçtehid ilmi çerçevede tebliğ ettiği için onun hükümlerini alırız.⁷⁸ Buradan da anlaşıldığı gibi müçtehidler sadece tebliğ edicilerdir. Bizler tebliğlerinden dolayı onlara bağlarız. Böylelikle mukallidler aslında müçtehidin şahsına değil, Allah'tan tebliğ eden Rasulullah'a tabii olmaktadır.

3.2. İttiba Edilen Mezhebi Terk Etmenin Vacip Olduğu Durumlar

Bûtî, bununla beraber bazı durumlarda bağlı olduğu müçtehidini taklid etmenin haram olduğundan da bahsetmektedir. Mukallidin iki durumda mezhebinden imtina etmesi ve taklid ettiği müçtehidini taklid etmekten vazgeçmesi gerektiğini belirtir:

- Kişi, herhangi bir meselede tam manasıyla bilgi sahibi olduğunda, o meselenin delillerini bildiğinde ve o meselede hüküm çıkarma (istinbat) melekesine sahip olduğunda kendisi o meselede ictihad yapar ve ictihadiyle amel eder.
- Mukallid, müçtehidin görüşüne zıt sahih bir hadis gördüğünde ve hadisin delaleti o hükme kesin ise o konuda müçtehidini taklid etmeyip hadisin hükmüne göre amel eder.⁷⁹

Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi dört mezhep imamı da arkadaşlarına ve talebelerine kendi ictihadlarına muhalif, delaleti kesin olan sahih bir hadis bulduklarında hadis ile amel etmeyi söylemişlerdir.

Bûtî bu görüşte olmakla birlikte Nevevî'nin şu sözlerini bize aktarmaktadır: İmâm Şâfiî'nin "Sahih hadis bulununca benim mezhebim odur" sözü, sahih hadis gören her kişinin bu İmâm Şâfiî'nin mezhebidir deyip o hadisin zahiriyle amel edebilir anlamına gelmiyor. Bu söz mezhepte ictihad rütbesine sahip kimseler için geçerlidir. Bununla beraber zannının, İmâm Şâfiî'nin o hadise vakıf olmadığı ya da sıhhatini bilmediğine dair çoğunlukta olması da şarttır. Bu da İmâm Şâfiî'nin ve arkadaşlarının bütün eserlerine vakıf olmakla olur ki bu da zordur. Bu şartları koymamızın nedeni ise İmâm Şâfiî'nin gördüğü ve bildiği birçok hadisin zahiriyle

⁷⁷ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 114,115.

⁷⁸ Şâtîbî, *el-İtisâm*, 3/250.

⁷⁹ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 118,119.

amel etmeyiştir.⁸⁰ Bu şartlar Rasulullah'ın ümmete tebliğ ettiği fıkhıta önemli bir yer arz etmektedir.

3.4. Müslümanların Mezheplere Göre Değil de Kendi İçtihatlarına Göre Hareket Etmeleri Problemi

Bûtî, Müslümanlara kendiniz icthad edin, herhangi fikhî bir mezhebe bağlanmayın dediğimizde; insanlardan mühendislere, doktorlara vb. diğer bütün alanlarda ihtisas erbabının fikirlerinden değil de kendi fikirlerinden hareketle dünya işlerini halletmelerini istemek anlamına geldiğini böyle bir şey olması durumunda inşaat, tarım ve bütün alanlarda insanlığı felakete sürükleyen bir kaos meydana geleceği gibi İslam aleminde dini anlamda kötü bir tablo ortaya çıkacağını belirtir.⁸¹ Zira insanlar inşaat alanında, imar yapacaklarına tahrip yaparlar, kendilerince yapacakları ilaçlarla kendilerini tehlikeye atarlar ve bütün alanlarda kargaşa başlar. Bundan dolayı herkesin kendi ihtisas alanında çalışması ve en önemlisi olan dünya ve ahiretimizi etkileyen İslam hukukunda ise sadece icthad ehliyeti olanların icthad yapması zorunludur.

Bugün ferdi veya icimai olsun Müslümanların bütün durumlarını kapsayan fıkhı, müçtehid imamlar ve talebeleri tedvin etmiş ve hazırlamışlardır. Bugün bir Müslüman dört mezhepten birinin muhtasar bir fıkıh kitabını eline aldığıında, delillerine bakmasına gerek kalmadan İslam hukukunun özetini anlar. Müçtehidler Müslümanlar için bu hizmeti yapmasaydı, İslam hukuku bugün ismi olup müsemması olmayan, adresi belli ama konusu belli olmayan ve yırtıcı hayvanların gezdiği bir mezarlık gibi olurdu.⁸² Bûtî, bütün bu delillerle âlim görünümünde olup da sözde mezheplere karşı olan, aslında bilerek ya da bilmeyerek Kur'ân ve sünnete karşı olanlara cevap vermektedir.

Bûtî, İslam'ın herhangi bir Müslüman'ın ve Arap köylüsünün rahatça anlayabileceği basit birkaç hüküm ve bir kaç sözden öte bir şey olmadığını dile getirenlere karşı çıkmış ve İslam'ın herhangi bir mezhep imâmının ve müçtehidinin taklidine gerek göstermeyecek kolaylıkta olduğunu savunanlar reddetmiştir. Bu çerçevede mezhep kabul etmeyenlerle mücadele etmiş ve onlarla bazen hararetli tartışmalara girmiştir.⁸³

Bûtî, daha önce de benzer ifadelerle söylediği insanların mezheplere bağlı kalma ve bunlara uyma çemberinden sıyrılarak icthadın kolları arasına atılmaya davet edildiğinde, hayatta her şeyi alt üst eden bir kargaşanın meydana geleceğini savunur ve şöyle der: "İnsanların tümü evlerini inşa ederken inşaat projelerinde mühendislere başvurmasalar, sağlıkla ilgili problemlerinde doktorlara müracaat etmeseler, üretimlerinde ihtisas sahibi kimselere müracaat etmeseler, bunların ilim ve deneyimlerinden istifade etmeseler; bu konularda kendi görüşleri ve zanları doğrultusunda hareket etmelerinin neticesinde çıkacak olan problemi ve kargaşayı düşünmek bile istemezsiniz."⁸⁴

Bûtî, böylesi bir durumda, inşaat (umrân) çalışmalarında ve hayatın bütün sahasında her şeyi alt üst eden bir ortamın oluşacağını söyler ve bunu felaket olarak niteler. Böyle bir başıboşluk sonucunda insanlar evlerini yapacağını derken yıkacaklarını, kendilerini tedavi edeceğim derken canlarından olacaklarını bilmektedir. Yaptıkları iş ve üretim sonunda fakirlik ve mahrumiyetin meydana geleceği kesin bir gerçektir. Bu gerçeği küçük çocuklara

⁸⁰Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû'*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2021), 1,64.

⁸¹Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 121, 122.

⁸²Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 124, 123.

⁸³https://www.youtube.com/watch?v=k_Z4sK9K6bg erişim tarihi: 26.12.2022.

⁸⁴Bûtî, *es-Selefiyye*, 9-20.

varıncaya kadar, hatta mezhepsizlik çığırkanlığı yapanlar dâhil herkes bilmektedir. O, uzmanlık gerektiren bu dünyevî konularda topyekûn insanların ictihat meydanlarına dökülmeleri halinde meydana gelebilecek neticenin aynısının, insanların tümünün haram, helâl ve şer'î ilimlerle ilgili konularda, ictihat meydanlarına atılmaları halinde de meydana geleceğini düşünmektedir.

Bûtî, bu konuda ayrıca şöyle bir eleştiri yöneltmektedir. "Siz bütün Müslümanları müctehid imâmlardan herhangi birini taklid ederek helâl ve haramla ilgili hükümleri öğrenebileceği bu kitaplardan uzaklaştırmak suretiyle, ictihat etmek ve şer'î delilleri incelemekte yükümlü tuttuğunuz zaman, bu Müslümanlara açıkça şöyle demiş olursunuz: Allah'ın hükümleriyle ilgili herhangi bir problemle karşılaştığınızda kendi şahsi kanaatiniz yönünde hareket etmeniz yeter. Böyle olduğu takdirde İslam şer'iatının sadece ismi kalır. Aynı zamanda siz bu Müslümanları müctehitlerden ve kitaplarından uzaklaştırırsanız, diğer birtakım insanların te'lif ettiği kitaplara ve yaptığı ictihatlara yöneltirsiniz. Böyle bir durumda Müslümanlar, İmâm Şâfî, Ebû Hanife, Mâlik ve Ahmed'i taklidi bırakır, çağımızda yaşayan falan ve filanı taklid etmekten kurtulmaz. Taklid yine devam eder, sadece taklid edilen kişi değişmiş olur."⁸⁵

Sonuç

Fıkıh mezheplerinin ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı ve vahyin sona ermesinin bir sonucudur. İlk ictihadlar, mezhep kavramının ilk nüvesini oluşturmuştur. Dolayısıyla sahabe arasındaki ihtilaflar, mezhepler arasındaki farklı görüşlerin tarihi temelini teşkil etmektedir. Teknik anlamda mezhep düşüncesi, İslam şer'iatının hükümlerini doğru anlama ve çözümleme yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Akaid prensiplerine dair farklılıklar sebebiyle ortaya çıkan gruplaşmalar, "fırka" kavramıyla ifade edilirken, fer'i ve ameli meselelerdeki farklılıklara ise fıkıh mezhepleri denilmiştir. Bununla birlikte fıkıh mezhepleri bir tefrika unsuru olarak görülmez. Gerçekleşen ihtilafların, sahabe arasında dini uygulama konusundaki farklılıkların bir yansıması olduğu ve bu tür ihtilafların olumsuz bir şey olarak görülmemesi gerektiği açıktır. Aslında, bu ihtilaflar, dinin yaşanabilirliğini artıran bir durum olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Peygamber'e tabi olmakla birlikte bir mezhebe bağlılık göstermek arasında bir çelişki yoktur. Mezheplere bağlı olmak Peygamber'e tabi olmaya engel değildir. Bu nedenle bir mezhebi benimsemek, mezhep imamını peygamberle eşitlemek anlamına gelmez. Esas ve usule dayanmayan bu tür düşüncelere sahip olanlara karşı mezhebi reddetmek yerine, düşüncenin yanlışlığını izah etmek gerekir.

İslam alimleri Peygamberliğin sona ermesiyle, ictihad yoluyla yeni problemlere çözüm bulmaya başlayan müctehidlerin görüşleri çerçevesinde şekillenen mezheplerle ilgili çeşitli yaklaşımlar sergilenmiştir. Mezheplerin doğuşu, gelişimi, sistemleşmesi ve aynı zamanda mevcut olmalarının doğruluğu ve önemine dair birçok kitap ve eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar, mezheplerin kökenini, gelişimini ve sistemleşmelerini analiz etmekle kalmayıp, onların mevcudiyetinin doğruluğunu ve toplumdaki rolünü de ele almaktadır. Mezheplerin önemine ve gerekliliğine vurgu yaparak, bu konuda çeşitli eserler kaleme alan ve tüm yaşamı boyunca mezheplerin savunusu üzerinde duran alimlerden biri de Bûtî'dir. Bu çerçevede, Bûtî'nin mezhepler hakkındaki düşüncelerini ve analizlerini içeren birçok çalışma bulunmaktadır. Eserlerinde mezhepleri taklid etmenin meşru olduğunu savunan Bûtî, ictihad ehliyeti olmayan kişinin dört mezhepten herhangi birisine ittiba etmesinin vacip olduğunu

⁸⁵ Bûtî, *el-Lâ Mezhebiyye*, 124,123.

söyler. Mezhepsizliği destekleyenlerle birçok defa tartışmalara giren ve bu minvalde faaliyetlerde bulunan Bûtî, Müslümanların fikhî açıdan herhangi bir mezhebe tabi olmalarını kabul etmeyenlere Kur'ân'dan, sünnetten ve akli yoldan deliller getirmeye çalışmaktadır.

Bûtî'ye göre ictihad ehliyeti bulunmayan bir Müslüman bir hadise ile karşılaştığında ya hiçbir şey ile amel etmeyecek ya o olayın hükmünü ispat eden delile bakacak ya da bir müçtehid taklid edecektir. İlk durumda hiçbir şey ile amel edilmemesi anlamına gelir ki bu icmaa aykırıdır. Nitekim bütün Müslümanların ictihad ehliyetine sahip olmalarını istemek dünyadaki diğer alanların devre dışı bırakılmasına, mesleklerin icra edilememesine ve dünyanın Müslümanlar için bir harabeye dönüşmesine sebep olacağından dolayı böyle bir şey talep etmek uygun değildir. İkinci durumda ictihad ehliyeti olmadığından, delile bakıp hüküm çıkarması imkânsızdır. Geriye sadece bir müçtehid taklid etmek kalmaktadır. Dolayısıyla o kişinin fikhî konularda bir müçtehid taklid etmesi vaciptir. Bûtî ictihad ehliyetine sahip olmayanın bir müçtehid taklid etmesi gerektiği konusunda görüşlerini desteklemek için Şâtibî'ye referansta bulunur. Nitekim Şâtibî, müçtehitlere nazaran şer'î delil nasıl ise, avam için de müçtehitlerin fetvası aynıdır demektedir. İstinbat ve ictihad derecesine ulaşamayan kişilerin taklid etmelerinin meşru hatta vacip olduğu delillerle ispatlayan Bûtî, taklid edilen müçtehidin sahabeden biri olmasının veya re'y ve hadis ekollerinden yahut dört mezhep imamlarından biri olması arasında hiçbir fark olmadığını söyler.

Bûtî, Müslümanlara "Kendiniz ictihad edin, herhangi fikhî bir mezhebe bağlanmayın" dediğimizde mühendislere, doktorlara ve bütün alanlarda ihtisas erbabına başvurmadan kendi fikirlerinden hareketle dünya işlerini halletmelerini istemeye benzetmektedir. Böyle bir şey olması durumunda inşaat, tarım ve bütün alanlarda insanlığı felakete sürükleyen bir kaos meydana gelir. Zira insanlar inşaat alanında, imar yapacaklarına tahrip yaparlar, kendilerince yapacakları ilaçlarla kendilerini tehlikeye atarlar ve bütün alanlarda kargaşa başlar. Bundan dolayı herkesin kendi ihtisas alanında çalışması ve en önemlisi olan dünya ve ahiretimizi etkileyen İslam hukukunda ise sadece ictihad ehliyeti olanların ictihad yapması ve ictihad ehliyeti olmayanların ise müçtehidleri taklid etmesi zorunludur.

Bûtî, modern şartların daha esnek bir ictihat sistemini gerektirdiği görüşünü destekler ve ictihat kapısının açık tutulması gerektiğini vurgular. Bununla birlikte dinde reforma, mezhepsizliğe ve cihâdın yanlış yorumlanmasına karşı ilmî bir duruş sergiler. Ayrıca Bûtî'nin eserlerinde modern zamanlarda yaşanan değişimlere ve yeni sorunlara uyum sağlamak için ictihatın esnekliği gerektiği yaklaşımı görülür. Bu yaklaşım, dinî hükümleri güncel ihtiyaçlara uygun şekilde yorumlamayı ve uygulamayı teşvik ettiği anlamına gelmektedir.

Kaynakça

Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslamiyye 1406/1986.

Apaydın, H. Yunus. "İctihad" *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., 2000.

Aslan, Bedri. "Nasırüddin el-Elbânî'nin Taklid ve Mezhep Telakkisi", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV*, ed. Murat Serdar-Abdullah Arca, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul: 2022.

Aslan, Mahsum. "Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fikihçiliği". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2015): 350.

Aslan, Mehmet Selim. *Kavram Atlası İslam Hukuku II*, 2 cilt. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.

Ayengin, Tevhit. "Fıkhî Mezheplerin Bağlayıcılığına Dair". İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi. 5, (2017), 59-75.

Bedir, Mürteza. "Selefilğin Modern Fıkıh Düşüncesi Üzerindeki Etkileri", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul: Ensar yy. 2014, 269-279.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *Hâzâ vâlidî min vilâdetihi ilâ vefâtihi*. Çev. Abdulhadi Timurtaş. İstanbul: Kent Yayınları, 2007.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *el-Lâ Mezhebiyye ahteru bidatin tuheddidu's-Şerîata'l-İslâmiyye*. Nşr. Dâru'l-Fârâbî, 2005.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *Maa'n-nâs*, 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Baskı, 2009.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *es-Selefiyye merhaletün zemeniyye lâ mezhebe İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 14. Baskı, 1998.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *Şahsiyyatun İstevekafetni*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Mezhep ve Mezhepçilik". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 5, (2017), 1-9.

Candan, Abdurrahman. "İmam Şâfiî'nin Erken Dönem Fakihlerine Eleştirileri". *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ahmet Polat-Abdülcelil Bilgin. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Christmann, Andreas. "Müslüman Âlim ve Dinî Lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Bûtî." Çev. Muammer İskenderoğlu. *Usul İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2 (Temmuz-Aralık, 2004): 129-154.

Dehlevî, Şah Veliyyüllâh. *Hüccetullahi'l baliğa*. 2 Cilt. thk. Seyyid Sâbık. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1426/2005.

Dehlevî, Şâh Veliyyüllâh. *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1985.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "İctihad ve Mezhep Bağlayıcılığı". *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, ed. Tuncay Başoğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.

Duman, Soner. *Usul Yazıları*. İstanbul: Beka Yayınları, 2017.

Erdem, Mehmet. "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine". *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri*. Karaman: 25-27 Mart 2016, s. 179-189.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usul*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2012.

Hallâf, Abdulvehhab. *İlmu usûli'l-fikh*. Kahire: Mektebetu'd-Dave, 1956.

https://www.youtube.com/watch?v=k_Z4sK9K6bg erişim tarihi: 26.12.2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=l3PepoSIFgs> erişim tarihi: 20.12.2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=AfLoxDcO4Do> erişim tarihi: 19.04.2023.

<https://www.youtube.com/watch?v=l3PepoSIFgs> erişim tarihi: 19.04.2023.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İlamü'l-muvakkîin an Rabbi'l-Alemin*. 7 Cilt. Daru'l-Kalem.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 20 Cilt. Beyrut; Dâru İbn Kesir, 2021.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânul-'Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 1410/1990.

İbrahim, Mustafa vd. *"el-Mu'cemu'l-vesî"*. 2 Cilt. İstanbul: Dâru'd-Da've, 1989.

Kal'acî, Muhammed Revvâs. *Fıkıh Lugatı*. Çev. Ayhan Ak. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.

Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Mâkâlâtü'l-Kevserî*. Çev. Ebubekir Sifil. İstanbul: Rihle Kitap, 2014.

Kıyık, Mustafa Harun. "Hz. Peygamber'in Teşrî Nitelikli Olmayan Fiillerinin Bağlayıcılık Açısından Değeri", *Trabzon İlahiyat Dergisi*, Yıl: 2019, 6/2, (154-194).

Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Köse, Saffet. *Fikhî Mezhepler*, İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2016.

Kurtubî. Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ۲۰۲۰.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû'*. 20 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2021.

Okur, Kâşif Hamdi. "Çağdaş Dönemde Çok Mezhepli Yaklaşım Bir Zaruret Midir?. *Modern Çağda Fıkıhın Anlam Ve İşlevi-II Fıkhi Bilgi Üretiminde Çok Mezhepli Yaklaşım*. ed. Osman Güman-Ahmet Numan Ünver. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

Sağlam, Hadi. *Sosyal Hukuk Alanındaki Problemlerin Çözümünde İctihad ve Taklid*. Ankara: Gülnar Yayınları, 2022.

Salâh M.S., Abu al-Haj. "Kevseri'nin Sünni Fıkıh Mezheplerini Savunma Çabaları". *Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevseri Sempozyumu Bildirileri*. Düzce: 24-25 Kasım 2007, 483-508.

Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, *el-İ'tisâm*. Riyad: Dar'u İbn Affân, 1997.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Kavlu'l-müfîd fi edilleti'l-ictihâdi ve't-taklîd*. Beyrut: Dar'u-Kalem ts.

Şimşek, Murat. *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Şimşek, Murat. Fıkıh Üretiminde Mezhebin Rolü: "Çağdaş Dönemde Tek Mezhepli Yaklaşım Mümkün Müdür?". *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi-II Fıkhi Bilgi Üretiminde Çok Mezhepli Yaklaşım*. ed. Osman Güman-Ahmet Numan Ünver. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

Telkenaroğlu, M. Rahmi. *İctihatta İsabet ve Hata Meselesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Timurtaş, Abdulhadi. "Bûtî'nin Edebi Kişiliği, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu". Şırnak: 9 Mayıs 2010.

Yargı, Mehmet Ali. "Muhammed Zâhid el-Kevserî (1863-1952) Hayatı, Eserleri ve Fıkhî Görüşleri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı]*. 6, (2005), 313-330.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li dirâseti'ş-şer'iyeti'l-islâmiyye*, nşr. Müessesetü'r-Risale, 2015.